

Saha (Yakut) Türklerinde Atı Tanımlayıcı Kelime ve Kelime Gruplarını Sınıflandırma Denemesi

*Attempt to Classify Horse Definitive
Words and Word Groups in Field (Yakut) Turks*

Mehtap SOLAK SAĞLAM*

Özet

Saha (Yakut) Türkleri geleneksel kültürlerinin içerisinde ata önemli bir yer ayırmışlardır. Tüm Türk toplumlarında olduğu gibi at değerli bir konum arz etmektedir. Atın ehlileştirilmesi medeniyet anlamında önemli bir adımdır. Saha Türklerinin söz varlığına bakıldığında dikkat çekici düzeyde fazla sayıda at ile ilgili kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler Saha Türklerinin atı çok iyi gözlemlediğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkar. Küçük ayrıntılarla birbirinden ayrılan ata ait renklerin, hareketlerin, yürüyüşlerin farklı kelimelerle karşılandığı görülmektedir. Atı genel anlamda karşılayan kelimeler küçük farklarla birbirinden ayrılmaktadır. Atın yaşı, cinsiyeti, kullanım alanı, karakter özellikleri bu konuda belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında koşma şekillerine göre atlar farklı isimlendirmeler almıştır. Atın donu olarak adlandırılan rengi de oldukça önemli bir isimlendirme unsuru olarak karşımıza çıkar. Bunun dışında inanç uygulamaları içerisinde de atın özel bir yeri olduğunu görmek zor değildir. İnanç ile ilgili uygulamalarda da ata verilen değer, atın hep değerli olan şeylerle özdeşleştirilmesi atın yeri hakkında önemli noktalarır. Yine halk kültürünün önemli bir ögesi olan bilmeceler, atasözleri, yer adları, deyimlerde de at ile ilgili söz varlığı karşımıza çıkmaktadır. Atın uzuvları ve eşyaları da ata ait söz varlığının önemli parçalarıdır. Bu bizim karşımıza oldukça fazla sayıda kelime çıkmasına neden olmaktadır. Çalışma, Saha Türklerinin at ile ilgili oldukça zengin olan söz varlığının sınıflandırması ile ilgilidir.

Anahtar kelimeler: *Saha (Yakut) Türkleri, sosyal hayat, at, söz varlığı, sınıflandırma.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mehtapsolak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0734-4941.

Abstract

The Sakha (Yakut) Turks have reserved an important place for the horse in their traditional culture. As in all Turkish societies, the horse has a valuable position. The domestication of the horse is an important step in civilization. When we look at the vocabulary of Saha Turks, there are a remarkable number of words related to horses. These words appear as an indication that Saha Turks observe the horse very well. It is seen that the colors, movements and walks of the horse, which are separated from each other in small details, are met with different words. The words that refer to the horse in general terms are separated from each other with minor differences. The age, gender, usage area and character characteristics of the horse appear as determinants in this regard. Apart from this, horses have received different names according to their running styles. The color of the horse, called the underpants, is also a very important element of naming. Apart from this, it is not difficult to see that the horse has a special place in religious practices. In religious practices, the value given to the horse and the identification of the horse with the things that are always valuable are important points about the place of the horse. Again, we encounter the vocabulary of horses in riddles, proverbs, place names and idioms, which are an important element of folk culture. The horse's limbs and belongings are also important parts of the horse's vocabulary. This causes us to come across quite a lot of words. This study is about the classification of this rather large vocabulary.

Keywords: Saha (Yakut) Turks, horse, social life, vocabulary, classification.

Türkler atlı göçebe kültürün temsilcisidir ve hayatlarının her safhasında birlikte oldukları ata büyük sevgi göstermişlerdir (Gülensoy, 1995, s. 106). Türk maddi kültürünün temeli, atın ehlileştirilmesiyle ve demirin işlenmesiyle atılmış olarak kabul edilmekte ve bozkırda doğup gelişen, atı ehlilestiren, demiri işleyen aynı zamanda savaşçı olan Ural-Altay kavimleri bu kültürün sahipleri kabul edilmektedir. (Sertkaya, 1995, s. 25; Kafesoğlu, 1984, s. 208). Türk toplumunda at sevgisi ve ata verilen değer binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Türk mitolojisinde atın yerine bakıldığında atın Tanrıları görmüş olduğuna inanılır, kâinatın sırlarına vakıf bir hayvan olarak görülür. İnsanlara iyi yönde yardımcı olan atlar aynı zamanda insanlara oldukça yakındır. Tüm inanışların sonucu olarak at, Türk toplumunda dost, sırdaş, arkadaş, yardımcı özelliklerini günümüze kadar korumuştur (Seyidoğlu, 1995, s. 95). İnsan ve at birbirini tamamlayan unsurlardır, at insanı amacına ve ulaşılması mümkün olmayan hedeflere ulaştıran, yaklaştıran varlıktır (Çınar, 1998, s. 124).

At ve atçılık terimleri medeniyet terimlerindedir. Sibiryâ topraklarına bakıldığında atçılık terimleri açısından Moğolca kelimeler önemli yer tutmaktadır. Tarihin farklı devirlerinde Moğolların Türklerden, Türklerin de

Moğollardan at ve atçılık terimlerini öğrendikleri görülmektedir (Schönig, 1995, s. 301).

Saha Türklerinde At

Saha (Yakut) Türkleri Kuzey Sibirya coğrafyası içinde çok geniş yüzölçümüne sahip topraklarda yaşayan, Türk dilinin uzak lehçelerinden birini konuşan bir Türk boyudur. Saha (Yakut) Türklerinin yaşayışlarına baktığımızda diğer Türk boylarıyla ortaklıklar oldukça fazladır. Türkler için önemli bir orta dünya varlığı olan atlar, Saha Türklerinin hayatında önemli bir role sahiptir.

Sahaların gururu ve sembolü güneş, at, kımız, kopuzdur. Atı kutsal bir hayvan olarak gören Sahalar, *Cöhögöy-Toyon*'un göğün üçüncü katında güneydoğu tarafında bulunduğu, Sahaları ve atları koruduğuna inanırlar. Destanlarda insanların atalarının *Cöhögöy-Toyon*'un kız kardeşi olarak işlendiği görülür. Yani Sahaların inancına göre ataları ile at arasında kan bağı olduğu ifade edilmektedir (Vasilyev, 1995, s. 306).

Toplumun orta dünya hayatında da at oldukça önemlidir. Saha Türklerinde en büyük bayram olarak kutlanan *ıııah/ıııah* esasen atlarla ilgili bir bayramdır. Bu bayramda kımız testi ve tulumları at kıllarıyla bezenmekte ve atlarla ilgili şarkılar söylenmektedir. Saha (Yakut) Türkleri büyükbaş hayvancılık yapmakta aynı zamanda at beslemektedirler. At sürüleri zenginliğin göstergesi olarak görülmekte, at sürüsü olmayanlar ne kadar büyükbaş hayvana sahip olurlarsa olsunlar kendilerini zengin saymamaktadırlar (Seroşevsky, 2007, s. 41-43). Sahaların hayatında atın, at kıllarının, derisinin çeşitli şekillerde kullanıldığı çok sayıda eşya ve uygulama yer almaktadır. Atın kıllarından, derisinden çeşitli şekillerde yararlanılmaktadır. Bunun dışında Saha Türkleri atın ahırını diğer hayvanların ahırlarından farklı yaparlar ve diğer hayvanlardan ayrı tutarlar. Hayvanların tamamı aynı ahır içerisinde barınsa bile atların bölmesi ayrılır. Sözlüklerde atlar için kullanılan ahırlar ile ilgili farklı isimlendirmeler mevcuttur.

Bu çalışmada Saha Türkçesinin hem dil hem de halk yaşayışı ve inanışları için kaynaklık eden Eduard Karloviç Pekarskiy'in hazırladığı sözlük esas alınmıştır. Bu sözlük Saha Türklerinin toplumsal yaşantısı, kültür birikimini, söz varlığı açısından kapsamlı açıklamalar içermesi nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu sözlük Atatürk'ün hayatta olduğu dönemde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. M harfine kadar olan kısmı 1945 yılında basılmıştır. Çalışmada bu sözlük dışında Pyotr Alekseyeviç Sleptsov tarafından yazılmış olan Saha Türkçesinin söz varlığının Rusça anlamlandırmalarla verildiği sözlük de taranmıştır. Sonrasında Saha Türklerinin at kültürü üzerine yazılmış farklı makalelerdeki söz varlığı çıkarılmış ve sınıflandırmada uygun kısımlara eklenmiştir. Sınıflandırmaların altında bulunan kelimeler alfabetik olarak

sıralanmış ve Türkiye Türkçesi anlamları verilmiştir. Bu söz varlığı ile ilgili olarak farklı kaynaklardan gereken yerlerde eklemeler ve açıklamalar yapılmıştır.

Bu kaynakların taranmasından sonra Saha Türkçesinde at ve at ile bağlantılı olan pek çok ismin ve fiilin olduğu görülmüştür. Bu zengin malzemenin bir makalenin sınırlarını zorlamasından dolayı sınıflandırma elden geldiğince sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Makalenin giriş kısmında “Saha Türklerinde At” ve “Atın Saha Halk Kültürü ve İnanç Sistemi İçindeki Yeri” başlıklarına yer verilmiş, bu başlıklar ile ilgili söz varlığı listelenmiştir. Sonrasında ilk sırada “At Çeşitleri” ana başlığı altında “Karakter Özelliklerine Göre At Çeşitleri”, “Yaşlarına ve Gelişim Özelliklerine Göre At Çeşitleri”, “Kullanıldıkları Alana Göre At Çeşitleri” ve “Şekil Özelliklerine Göre At Çeşitleri” alt başlıkları altında at ile ilgili kelimelere yer verilmiştir. İkinci sırada “Atın Yürüyüş/Koşma Çeşitleri”, üçüncü olarak “Atın Renkleri/At Donları”, dördüncü sırada “Atın Vücudu/Uzuvları”, beşinci sırada “At Eşyaları / At ile İlgili Aksesuarlar” ve son olarak “At ile İlgili Kullanılan Fiiller” başlığı altında sözlük ve diğer kaynaklardan elde edilen veriler sunulmuştur. Elde edilen söz varlığı ilgili başlıklar altında, sözlüklerde bulunan açıklamaları ile birlikte alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Elbette bu sınırlandırılmış sınıflandırma ile verilen kelimeler yüzyıllar içinde oluşmuş Saha Türkçesinin at ile ilgili tüm zenginliğini ortaya koymamaktadır. Makalenin sınırlarını çizmek açısından kelimelerin ve konu başlıklarının bir kısmı ele alınmamıştır.

Atın Saha Halk Kültürü ve İnanç Sistemi İçerisindeki Yeri

Saha (Yakut) destanları olan *olonholar*da, masallarda atlar; kahramanın arkadaşı, danışmanı olarak kabul edilmekte, Tanrı’dan efendisi adına ricada bulunduğu bile görülmektedir. İyi Tanrılar kahramanlara at hediye ederler ve onu uğur sayarlar (Seroşevsky, 2007, s. 47). Sahaların destanlarına bakıldığında ata özel bir yer verildiği görülmektedir. *Buura-Doşsun* adlı *olonhoda* Sahaların ataları ile at arasında kan bağı kurulurken, Saha Türklerinde *Atın oğlu Duray-Bahadır* gibi isimleri olan *olonholar*ın bulunması dikkat çekicidir (Vasilyev, 1995, s. 306). Saha *olonholar*ında at yalnızca iyi bahadırların hayvanıdır, insan gibi konuşur, Sahaca bilir ve sahiplerine yardım ederler (Vasilyev, 1995, s. 308). Büyük *olonholar*dan biri kabul edilen Çevik Nurgun Bahadır *olonhosunda* bahadır ve atı bir bütündür, ikisinin de ilahî bir menşei vardır (Sabaraykina, 1995, s. 312).

Saha toplumunda kadim zamanlardan bu yana at, millî kültürün, sosyo-iktisadi ve dinî yaşamın en önemli unsurlarından biri olmuştur. Saha Türklerince Nisan ayı “*kulun-tutar*” olarak adlandırılır. “*kulun*” kelimesi Saha Türkçesinde

“tay” anlamına gelmektedir ve Nisan ayı tayların doğduğu ay olarak bu adı almıştır. Yine “*ıam-ıya*”, Mayıs ayını karşılamakta ve kısrakların, ineklerin sağım zamanını tanımlamaktadır. Sahalar atı o kadar iyi gözlemlemişler ve hayatlarına dâhil etmişlerdir ki, atın terinin saçak şeklinde donmasını bile çamurlu olup olmamasına göre *kısaan* (Pekarskiy, 1945, s. 489), *caŋha* (Pekarskiy, 1945, s. 154) olarak iki farklı şekilde isimlendirmişler, kelime hazinelerine dâhil etmişlerdir.

Seroşevsky'nin aktardığı bir rivayette Tanrı'nın önce atı yarattığı, ondan önce yarı at yarı insan bir varlığın türediği, ondan da insanın doğduğu anlatılmaktadır. Hatta aileyi himaye eden Tanrı *Ayısıt* göklerden inerken bir kısrağa dönüşmektedir (Seroşevsky, 2007, s. 37). Saha (Yakut) Türkleri arasında yaşayan kamlık inancı ile ilgili seanslarda sadece at değil, beyaz at kılları da sembolik olarak kullanılmaktadır. Şamanların üzerinde oturduğu kır atın kıllarından kesilip yakılınca, at onları dünyanın ötesine taşır. Bir Saha (Yakut) mitinde şaman, elindeki sopayla davulunu çevirerek üç defa vurur, o sırada üç ayaklı bir taya dönüşen davul, onu gökyüzüne ulaştırır (Seyidoğlu, 1995, s. 92).

Atların bağlandıkları kazıklar (*serge*) hane için oldukça kutsaldır, hane halkının mutluluğu ile yakından ilgilidir. Bu kazıklar birileri için iyi dileklerde ya da kötü dileklerde bulunabilirler. Sahalar, bir yerden başka bir yere giderken bu kazıkları yanlarında götürürler (Seroşevsky, 2007, s. 43). *Serge*, Saha ailesinin sembolüdür, Tanrının anıt olarak dünyada (yerde) bıraktığı bastonudur. Sergeler oldukça süslü ve işlemelidir. *Ihıah* bayramında *sergelerin* yeri çok büyüktür, *Ihıah* yapılan yerin ortasına *serge* dikilir ve bu *sergeye* gümüş süslü beyaz bir at bağlanır. Eskiden zengin adamların üç, yedi ya da dokuz büyük *sergeleri* vardır. XIX. yüzyıla kadar zengin ve ünlü bir adam öldüğü zaman Sahalar, ölen adamın atını bırakmaz onu da canlı ya da ölü olarak gömerlerdi (Vasilyev, 1995, s. 307-308).

Toplum büyüklerinin mezarlarının üzerinde de duran *sergelerin* üzerine çoğunlukla atların kafatası kemiklerinden konulmaktadır. Normal zamanlarda da atların kafatası ve kemikleri yerlerde bırakılmaz. Yüksek bir yerlerde bunlar için *araŋkastı* denilen özel askılar bulunur. Kırmızı ya da at kanı *yurta* ve *balagan* denilen Saha çadırları kurulurken onları kutsamak için kullanılır. Kırmızı ve at eti en iyi yemekler olarak görülmektedir (Seroşevsky, 2007, s. 43-44). Sahalar ev yaparken evin en büyük direklerine at kanı, at yağı, kırmızı sürerler ve direkler için kazılan çukura atın yelesini koyarlar (Vasilyev, 1995, s. 307). “*tüört tüüleeh dulğa*” adını verdikleri yazlık çadırlarını inşa ederken, dört esas direği yerleştirmek için kazılan çukurlara at yelesi kıllarıyla sarılı yağ parçası ve para koyarlar (Pekarskiy, 1945, s. 266).

Ata gösterilen saygının en önemli örneklerinden bir tanesi *Ihıah/Isıah* bayramıdır. Bu bayram Saha Türklerinin yeni yılı, kımız bayramıdır. Bu bayramda kımız ve at eti önemli yer tutar. *Ihıah*'ta kımız içmek ve hazırlamak için çok çeşitli kaplar kullanılır. Deriden, ağaç kabuğundan, ağaçtan yapılan bu kaplar; *çoroon* "işlemeli bardak", *ayaah* "ayaklı büyük, özel bardak", *simiir* "kımız yapmak için kullanılan kara at derisinden kap", *mataarçah* "işlemeli kısa ağaç bardak", *hamnatar* "kımız çırpma için kullanılan delikli kaşık", *uhaayaah* "işlemeli kepçe" gibi isimler alır. Hepsinin farklı şekillerde kullanılan çeşitleri, çeşitlere bağlı farklı isimlendirmeleri bulunmaktadır (Vasilyev, 1995, s. 307).

Düğünlerde evin başköşesine (sağ köşesine) konulan at kafaları, gençlerin onları tören ritüelleri içerisinde üç kez selamlamaları, onlara duydukları saygının bir göstergesi olarak karşımıza çıkar (Seroşevsky, 2007, s. 43). Gerek düğünlerde gerekse bu tören için hazırlanan yemeklerde atın yeri oldukça büyüktür, güvey gelinin evine giderken yanında pişmiş at başını hediye olarak götürür, bu at başı ateşin yanında evin en güzel yerinde sergilenir (Vasilyev, 1995, s. 308).

Saha (Yakut) toplumunda en güçlü ruhlar için verilen kurbanlar özellikle atlardan seçilmektedir. Semavi ruhlar tanımlanırken özellikle onların at sürülerine sahip olduğu anlatılmakta, yeraltı ruhlarının ise büyükbaş hayvan sürülerinden bahsedilmektedir. Ateşe kurban ve büyü amacıyla atılan kıllar, iplikler at kıllarından yapılmaktadır (Seroşevsky, 2007, s. 43). Eski zamanlarda şaman ayinleri için at kurban edilmekte iken günümüzde şamanın dua söylemesi için ateşin önüne beyaz at derisi serilmekte, ruhlara dua söyleme esnasında kımız ve at yelesi kullanılmaktadır (Vasilev, 1995, s. 308).

Saha Türkçesinin sözlüklerinde atların inanç uygulamalarındaki yeri ile ilgili çok sayıda kelime, tören ve ruh adı bulunmaktadır. Bu kavramların bazıları doğrudan atlarla ilgiliyken, bazıları uygulamalarda dolaylı olarak yer alan at ve at parçalarıyla ilgilidir.

anaah sılgi ieyehsit "atlarla davaları himaye eden ve yaratıcısı sayılan ilahların genel adı" (Pekarskiy, 1945, s. 439).

calbır "şamanın ayinlerde kullandığı ve yedi yerinden at kıllarıyla bağlı söğüt dalı" (Pekarskiy, 1945, s. 152).

cösögöy ayı/ayısıt "sevdiği insanlara gökten at sürüleri gönderen gök ilahı, bundan dolayı 'yılıklı yaratan ilah' sayılır" (Pekarskiy, 1945, s. 180).

doğur "atlara eziyet eden fena ruh" (Pekarskiy, 1945, s. 262).

haan caralıktay atır "Uluutuyar Uлуу toyonun en birinci aygırı" (Pekarskiy, 1945, s. 156).

hatan caralık “at bağlamaya mahsus baş kazığın sahibi addolunan ruh” (Pekarskiy, 1945, s. 155).

hoşsorukaan “ahır ruhu” (Pekarskiy, 1945, s. 384).

kereh “kurban olarak sunulan at derisi” (Pekarskiy, 1945, s. 480).

kuralay serge “ölünün defninden bir gün sonra sevdiği atın (eyeri vs. ile beraber) gömüldüğü çukurun yakınına dikilen yukarı kısmı oymalı, nakışlı ve ucunda iki çatalı olan direk; atı bu sütuna bağlarlar ve şamanı davet ederler” (Pekarskiy, 1945, s. 565).

serge “at bağlamaya mahsus direk. Bu direkler evin önünde ve doğu yönünde genellikle bir arada oğulların sayısına göre üç veya altı, dokuz tane olarak çakılır. Birinci takdirde güneydeki direk birinci (*bastın serge*) veya başdirek (*toyon serge*-efendi direk); ikinci direk – orta (*orto serge*) ve üçüncü direk – arka direk (*keñiki serge*, *kelin serge*) sayılır. Bazen, geniş avluda, genellikle, birinci sıradakilerden daha ince ve alçak olarak, ikinci bir sıra direk çakılır. Böyle olduğunda, birinci üç direk esas direkler sayılır (*toyon sergeler*). Muteber misafirin atı, her zaman “*toyon serge*” direğine bağlanır. *Ataḥ serge*; sondaki en uzaktaki at direğidir. *Kiyit sergete*; evin kuzey yönünde olup gelinin güveye gideceği evin girişinin önünde çakılan at bağlama direğidir. Gelin at üzerinde bu direğe doğru gider, bu direğe gelinin atını bağlarlar. *Aas serge*; at bağlamaya mahsus muhterem direktir (Pekarskiy, 1928, s. 2171). *Tiergen sergete*; avlu sergesi, genel serge, *at serge*; avluda dikilen 2 veya 3 at direğidir. *Kiyiit sergete*; gelin sergesi, gelin geldiği ilk gün dikilen ve sadece gelinin atının bağlandığı sergedir. *Aar baḡaḡ*; *Ihiaḡ* bayramında dikilen serge, *derbirge sergete*; yerin, suyun ruhuna, onun hayır duasını almak için dikilen sergelerdir. *Inaḡsıt sergete*; ineklerin Tanrısı *inaḡsıt* için yapılan serge, *kırgıs serge*; savaşa gitmeden önce yapılan özel sergedir (Vasilyev, 1995, s. 307).

sılgı satata “atın midesinden çıkarılan taş, yada taşı, rüzgar ve yağmur meydana getirir” (Pekarskiy, 1928, s. 2446).

siel baay/ıyaa- “yele bağlamak, dağdan inerken, dağa çıkarken yahut da düğün alayı, damadın evi yakınlarında durakladığı zaman yer ruhlarına kurbanlık olarak, ağaçlara at yelesi kılından birer demet asmak (Pekarskiy, 1945, s. 81). At bağlamaya mahsus kazığı, kırmızı kâsesini ve kepçesini ay yelesi kılılarıyla süs olarak sarmak” (Pekarskiy, 1945, s. 81).

sotuun “atları (boynuzlu hayvanları, geyikleri, ayıları, köpekleri ve insanları) mahveden göze görünmez abaası; onun zuhuru bulutlarda tüfek sesine benzer bir ses işitilince, hayvanlarda kıran başlar” (Pekarskiy, 1928, s. 2294).

tiergen iççite “ağıl, ahır ruhu” (Pekarskiy, 1945, s. 434).

Atasözü, bilmece ve deyim olarak kullanılan yapıların içerisinde ata ait izlere rastlamak mümkündür. Atasözleri içerisinde atların toplum içerisinde sahip olduğu yer ve ata verilen değer göze çarpmaktadır.

ütüö at ot haata, üle kihite haata “iyi at kuru ot için torba, işçi adam yemek için torbadır” (çok yerler demektir) (Pekarskiy, 1945, s. 359).

etteeh at eremneeh “etli (besili) at şayanı itimattır” (Pekarskiy, 1945, s. 291)

Deyim olarak kullanılan yapılarda da oldukça farklı şekillerde at ve atın toplumdaki yerini görmek mümkündür.

atıır alcarhay “büyük bela” (Vasilyev, 1995, s. 308).

atıır oyuun “ulu şaman” (Vasilyev, 1995, s. 308).

atıır tımnıı “şiddetli soğuk” (Vasilyev, 1995, s. 308).

atıır timir “sert demir” (Vasilyev, 1995, s. 308).

bayliat ial çuoraatın kurduk honçolyugas kulгааğa “zengin adamın duman bacası gibi kulakları (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 381).

kötör kınaatım “benim uçan kanadım (masalda at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 498).

kulun boḥso “(tıpki tay gibi) tamamıyla serbest olan, yani hiçbir şeye bağlı olmayan” (Pekarskiy, 1945, s. 556).

kün köcügete köntöstööh “onun dizgini güneş şuasıdır. (yani, parlak ve uzundur.)” (Pekarskiy, 1945, s. 532).

sılgılaa- “arayıp bulmak” (Vasilyev, 1995, s. 308).

sippet/tıiybet honnuolaah “böğürlerini kolanların kuşatmadığı (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 384).

Bilmeceler açısından oldukça zengin bir birikime sahip olan Saha Türkçesi, atlar ile ilgili terimleri bilmecelerinde de barındırmaktadır. Pekarskiy’in aynı zamanda kültür birikiminin öğelerini de içeren sözlüğünde çok sayıda bilmece örneğine rastlamak mümkündür. Bunlar içerisinde atlar ile ilgili öğeler barındıran bilmecelerden birkaç tanesini şu şekilde örnekleyebiliriz:

sier bie siele turbut “doru kısarak tırısla kaçtı” (yangın).

kün söbülüre “güneşi işine yarayan, hazzettiği, beğendiği” (at bağlanan kazık).

bir tallan arañas atıır süürükelir üsü “diyorlar ki seçme en iyi kula aygır koşup duruyormuş” (gök gürlemesi).

hoppo ihitten hoppuos sıtan ḥalar “sepetten zaç (demirle kükürtün birleşimi) dökülüyor. (at tırnağının içine, altına, yapışan parçalar)”.

Sahaların milli oyunlarına bakıldığında pek çok oyunun at ile ilişkili olduğu görülmektedir, *at buolan sırsıı, at buolan oonńuu, mas attaaĥ oonńuu, kulun kulluruhuu, Çoĥçooĥoy, Cierenkey* adlı oyunlar örnek olarak verilebilir (Vasilyev, 1995, s. 308).

At sözcüğü pek çok yer ve mevki adında, toponomi olarak karşımıza çıkar. *At ĥaya* “Veryohansk’ın kuzeyinde çok yüksek bir dağın adı” (Pekarskiy, 1945, s. 39) *ala bie* “yer adı” (Pekarskiy, 1945, s. 105) kullanımları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

1. At Çeşitleri

At Kavramını Genel Anlamda Karşıllayan Kelimeler

Saha Türkçesinde at için özel olarak kullanılan, çok sayıda kelime bulunmaktadır. Kelimelerin her biri atın farklı özelliklerini ifade etmektedir. Genel anlamda at kavramını karşılayan kelimelere bakıldığında atın cinsiyetinin, genel ya da özel olarak kastedilen anlamın adlandırmada belirleyici olduğu görülmektedir.

at “at” (= *sılgı* (Türk. at) iğdiş at = *kölgö, kölgöm, kölö, oloĥ talaşa*) (Pekarskiy, 1945, s. 39). Saha (Yakut) Türkçesinde at kelimesi aynı zamanda “iğdiş edilmiş hayvan” anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin *oĥus* kelimesi “boğa” anlamına gelirken *at oĥus* kelimesi “iğdiş edilmiş boğa” anlamına gelmektedir. At kelimesinden türetilen *atta-* fiilinin Saha Türkçesinde iki anlamı bulunmaktadır: birincisi “ata binmek”, ikincisi “iğdiş etmek”tir (Schönig, 1995, s. 303).

at kulun “tay” (Pekarskiy, 1945, s. 39).

at sılgı “at” (Pekarskiy, 1945, s. 39).

atıır (Türk. adgır) “aygır” (Pekarskiy, 1945, s. 42).

bie “kısırak” (= *sılgı, kıttı, meĥe*) (Pekarskiy, 1945, s.105).

bosomo “at veya ineğin bir tanesi, bir başı” (Pekarskiy, 1945, s. 122).

ĥabilğä “kısırak” (= *uskuura*) (Pekarskiy, 1945, s. 309).

irgeĥ kulun “erkek tay” (*irgeĥ* “hayvanlar ve kuşlar için erkek”) (Pekarskiy, 1945, s. 451).

nes “at, beygir” (= *kölogö at*) (Pekarskiy, 1928, s. 1698).

sılgı “atların, kısırak ve tayların umumi adı” (Pekarskiy, 1928, s. 2246).

tıy “tay” (Sleptsov, 1972, s. 418).

ubaha “tay, aygır” (Pekarskiy, 1928, s. 2968), (Sleptsov, 1972, s. 429).

üör atıırğa “yılıklı aygır” (Pekarskiy, 1928, s. 3146).

a. Karakter Özelliklerine Göre At Çeşitleri

Atların isimlendirmeleri yapılırken, atların karakter özelliklerinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Saha Türkleri atları günlük hayatları içerisinde çok iyi gözlemlemiş ve atların gösterdikleri karakter özelliklerine göre onları isimlendirmişlerdir.

aşım “deli, haşarı, harun, çevik at” (Pekarskiy, 1945, s. 10).

baacarı at “tırıs giderken silkeleyen at” (Pekarskiy, 1945, s. 77).

culurunmtağay at “başı sert, titiz (gem almaz) at” (Pekarskiy, 1945, s. 183).

çalçırğa kulun/sılgı “hırçın, diri, çevik, tez tay, başıboş gezen hiç ele alışmamış tay” (Pekarskiy, 1945, s.195).

halan (Türk “*kala*” yanmak) “harin (atlar hakkında)” (Pekarskiy, 1945, s. 314) (TDK Sözlük “harin”: Bir şeyden huylanıp yürümeyen, geri geri giden hayvan).

hañıl “vahşi, gemsiz, ele alıştırmamış at” (Pekarskiy, 1945, s. 327) (Sleptsov, 1972, s. 479).

hoğuruo “binilmemiş üzerine eyer takımı konulmamış hırçın hayvan” (1. anlamı çiğnenmemiş kardır). (Pekarskiy, 1945, s. 370).

kesekken “(at, öküz, yabani kuş veya çocuk hakk.) öğretilmiş, korkutulmuş” (Pekarskiy, 1945, s. 483).

köböñkö “dayanısız, kuvvetsiz, çabuk terleyen at” (Pekarskiy, 1945, s. 531).

kötük “çitler üzerinden atlayan, sıçrayan at” (Pekarskiy, 1945, s. 547).

kurduñ hañıl “hiçbir vakit yakalanmamış ve gem görmemiş at sürüsü” (Pekarskiy, 1945, s. 567).

mayı at “itinayla bakılan sevgili at” (Pekarskiy, 1945, s. 623).

miñe “binilmiş, terbiye edilmiş, alıştırmış, yular görmüş, öğretilmiş at” (Pekarskiy, 1945, s. 635).

ñamagay sılgı “itaatli at” (Pekarskiy, 1928, s. 1709).

oñsurğa “ön ayaklarıyla vuran, inatçı at” (Pekarskiy, 1928, s. 1905).

oyñur at “çevik at” (Pekarskiy, 1928, s. 1800).

sııdaam “çevik, atik hızlı” (Sleptsov, 1972, s. 364).

sııdam ayannaah (at) “çabuk, seri gidişli (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2436).

sırgemteğey “ürkek (at cinsi hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 2241).

süürük “hızlı koşan, yürük (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2413).

tehii “hareketli, oynak (tay)” (Pekarskiy, 1928, s. 2647).

üçürey olohtooh “rahvan at” (Pekarskiy, 1928, s. 3205).

ürgük “ürkek, çifteli çifte atan at” (Pekarskiy, 1928, s. 3171).

b. Yaşlarına ve Gelişim Özelliklerine Göre At Çeşitleri

Saha Türklerinin hayatında atın yerini en iyi görmemizi sağlayan noktalardan birisi yaş ve gelişimine göre atlara vermiş oldukları isimlendirmelerdir. Sahalar atların gelişimini gözlemlemiş, onları gelişim özelliklerine göre kullanmış ve gözlemlerinin sonucu olarak bu isimlendirmeleri yapmışlardır.

ayaas “henüz arabaya koşulmamış, binilmemiş, terbiye edilmemiş, işe alıştırılmamış at” (Pekarskiy, 1945, s. 45).

baytasın “yazı yavrulamadan geçiren kısarak” (Pekarskiy, 1945, s. 77).

büörtük “döl vermeyen (aygır)” (Pekarskiy, 1945, s. 144).

caaraybit “kuru, arık at hakkında söylenen bir sıfat” (Pekarskiy, 1945, s. 162).

cebir “iri yarı, kuvvetli, cüsseli atın sıfatı” (Pekarskiy, 1945, s. 164).

culurga “süratli kuvvetli at” (Pekarskiy, 1945, s. 183).

emnik kulun “sütten kesilmemiş tay” (Pekarskiy, 1945, s. 283).

ırgan “zayıf, yorgun, arıklaşmış (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 421).

kıtılıır “dört yaşındaki tay” (Pekarskiy, 1945, s. 511).

kıtıt “genç kısarak, yalnız bir defa doğurmuş olan üç veya dört otluk kısarak” (Pekarskiy, 1945, s. 511).

kulun “bir yaşını doldurmamış tay, ilk baharı, ilk yazı geçiren tay” (Pekarskiy, 1945, s. 556).

ńılba kulun “henüz doğmuş tay” (Pekarskiy, 1928, s. 1743).

ńulcagay at “henüz kuvvetini bulamamış at” (Pekarskiy, 1928, s. 1740).

orosu kulun “sonradan doğan tay” (Pekarskiy, 1928, s. 1873).

sabagatıy “ihtiyar (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2006).

sonogos “hergele, genç at, atçık, küçük at, tay” (Pekarskiy, 1928, s. 2279).

subay “taysız kısarak at” (Pekarskiy, 1928, s. 2313).

tonjokko törüöbüt tunyi kıtıt “don vaktinde, karların eridikten sonra donup sertleştiği zamanlarda ilk yavrusunu doğurmuş olan kısarak” (Pekarskiy, 1945, s. 511).

c. Kullanıldıkları Alana Göre At Çeşitleri

Sahalar, atları hayatın birçok alanında kullanmış ve bu kullanım alanlarıyla alakalı farklı şekillerde isimlendirmiştir.

hayliga at (halcıga) “kurban atı” (Pekarskiy, 1945, s. 39).

kölgö “genelde iş için kullanılan kuvvetli at, öküz” (Pekarskiy, 1945, s. 534).
meşe “doğurmayan kısır kısarak, binmeye kullanılır” (Pekarskiy, 1945, s. 627).

selik/sielik “tırıs yürüyüşlü at, yarış atı” (Pekarskiy, 1928, s. 2190).

d. Şekil Özelliklerine Göre At Çeşitleri

Saha Türkçesinde atlar isimlendirilirken farklılık oluşturan bir başka nokta atların şekil özellikleridir.

baaratınan “aynı renkte, aynı donda çift, eş (atlar)” (Pekarskiy, 1945, s. 79).

dogdoyon “kuyruğu kesilmiş at” (Pekarskiy, 1945, s. 261).

eskel “semiz yağlı şişman (tay/at)” (Pekarskiy, 1945, s. 298).

ıy-ınalı bie “dolgun ay gibi büyük karınlı kısarak, kısarak adı” (Pekarskiy, 1945, s. 415).

kölöögö at “topal, sakat at” (Pekarskiy, 1945, s. 535).

nansagar “ihtiyarlıktan başı eğik ve ayakta zorla duran iri yapılı at” (Pekarskiy, 1928, s. 1679).

nes at “topal, sakat at” (Pekarskiy, 1945, s. 535).

sılban sieleeh “dalgalı yeleli (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2438).

2. Atın Yürüyüş/Koşma Şekilleri

Saha Türkçesinde atın yürüyüş şekillerinin her birinin, küçük farklarla da birbirinden ayrılmış olsa, ayrı ayrı isimlendirmiş olmaları, atın yeri ile ilgili önemli bir ipucudur. Saha insanı atın her yürüyüş hızı ve şekli için farklı isimlendirmeler yaparak onları farklı fiillerle anlatmıştır.

ayannaa- “eşkin yürüyüşle koşmak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 44).

ayannat- “atla tırıs gitmek” (Pekarskiy, 1945, s. 44).

bödöröñ- “dörtunal koşmak, atın dörtunal koşması, yarış, koşu, koşma” (Pekarskiy, 1945, s. 123).

cabıdt- “bütün hızıyla atı ileriye doğru koşturmak, çapmak, sürmek, kovalamak (=ütey, cügelit)” (Pekarskiy, 1945, s. 149).

cabılğan- “atı istikamet değiştirmeden koşturma vaziyeti” (Pekarskiy, 1945, s. 149).

coruo “yorga, atı yorgaya koşmak” (Pekarskiy, 1945, s. 178).

cükküy- “atı eşkin koşturmak” (Pekarskiy, 1945, s. 186).

hardıılaa- “at için uzun adımlarla gitmek, büyük adımlar atmak” (Pekarskiy, 1945, s. 340).

küdenet- “atı toz kaldırmaya icbar etmek, toz kopartmak” (Pekarskiy, 1945, s. 577).

künnügür- “(at hakk.) bütün gün koşturmasından husule gelen yorgunluk alametlerini göstermek, yola devam edemeyecek kadar kuvvetten düşmek” (Pekarskiy, 1945, s. 583).

ligiyen iser at “bulunduğu yerde sayıklar gibi yavaş giden at” (Pekarskiy, 1945, s. 605).

oybohto- “uzun adımlarla koşmak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 1798).

sapparaŋ(naa-) “sakin, hafif dörtlüye gidiş(le koşmak)” (Pekarskiy, 1928, s. 2090).

selbennet- “yavaş tırısla at üzerinde gitmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2155).

selii “at tırısı” (Pekarskiy, 1928, s. 2156).

sıbigıra- “çabuk, hafif koşmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2429).

sielbernee- “çok hafif tırısla gitmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2187).

sieller- “tırıs gitmek, hızla gitmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2188).

sürt- “dört nala koşturmak, bütün süratle atla koşmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2411).

tahııkaydaa- “hızla yürümek” (Pekarskiy, 1928, s. 2601).

tebinner- “dörtlüye gitmek” (Sleptsov, 1972, s. 424).

tıbigıray- “hızla koşmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2932).

tüörehten- “dörtlüye gitmek” (Sleptsov, 1972, s. 414).

3. Atın Donları ve Nişaneleri

Türk kültüründe atın tüyünün rengine “don” adı verilmekte ve bu kelime bir değil atın bedeninde var olan birçok rengi ifade etmektedir (Sağol Yüksekaya 1995, s. 126). Koyu donlu atların burun üstünde, alında, bacaklarında, tırnaklarında bulunan beyaz renkten yani beyaz tüylerden oluşan lekeler “nişane” adı verilir (Küçük, 2012, s. 229). Saha efsanelerinde at ile ilgili en önemli unsur atın rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlar genel olarak iki farklı renkte at ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki barışın simgesi olan beyaz renk, ikincisi savaşın simgesi olan kırmızı yani doru renktir (Duranlı, 2004, s. 268). Saha Türkçesi de diğer Türk lehçeleri gibi at donlarının isimleri açısından oldukça zengindir.

ala “alaca, böğrü beyaz çizgili” (Pekarskiy, 1945, s. 11).

balaahaydıŋı kürüŋ cüsünneeŋ “koyu gri, boz, konur at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 61).

basırğastaah/basargastaah “beyaz ayaklı, sekili at” (Pekarskiy, 1945, s. 71).

bolomos/boloŋos “boz, gri” (Pekarskiy, 1945, s. 118).

boroŋ “kır, demir kır” *küöŋ boroŋ at* “boz, kır at” (Pekarskiy, 1945, s. 120).

boronşuor soğus at “rengi biraz koyu kurşuniye çalan at” (Pekarskiy, 1945, s. 120).

buluur “boz, kır; kula (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 133).

burul “kır (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 138).

cağıl “kula at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 150).

cağillaah “omzunda yahut boynunda iri benekleri olan (atlar hakk.), omzu benekli at” (Pekarskiy, 1945, s. 150).

çoņkuruun “koyu renkli at” (Pekarskiy, 1945, s. 230).

çooğur “ala, alaca, alacalı don” (Pekarskiy, 1945, s. 241).

ebirien “üzerinde ufak benekleri olan, alaca bulaca, lekeli at” (Pekarskiy, 1945, s. 273).

elemes “alaca at” (Pekarskiy, 1945, s. 278).

emeget “at veya kısrağın ayaklarındaki küçük beyaz leke” (Pekarskiy, 1945, s. 281).

ğara “kara” (Pekarskiy, 1945, s. 332) (Sleptsov, 1972, s. 481).

kere atır/at “beyaz, beyazımsı; boz, açık sarı, büyüdükçe rengi beyazlaşan at; beyaz at yılıksı” (Pekarskiy, 1945, s. 479).

keremes “kır, demir kır” (Pekarskiy, 1945, s. 120)

köğölçör “kurşuni, boz ve muhtelif boza çalan renkler, koyu kurşuni atlar” (Pekarskiy, 1945, s. 532).

kör çağıl mağan at “zorlukla gözükten ufak benekleri olan at” (Pekarskiy, 1945, s. 541).

körö (=kere, kürüö) “beyaz, sarımtırak at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 543).

kugas “al, kızıl, kırmızı (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 553).

kunarğay “kül rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 558).

küöh “gök, alaca, gümüşü alaca (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 586).

küöne “beyaza çalan at rengi” (Pekarskiy, 1945, s. 587).

kürcüges “siyah çizgili al renk (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 590).

küreñ “koņur, kızılımtırak, al, kula (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 591).

küreñ mağaaş sılğı “yağız alaca at” (Pekarskiy, 1945, s. 612).

mağan “beyaz (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 611).

maņaaş sılğı “beyaz alınlı at” (Pekarskiy, 1945, s. 616).

mañan “beyaz (at)” (Pekarskiy, 1945, s. 616).

oroğ “atın sırtı boyunca uzanan siyah çizgi” (Pekarskiy, 1928, s. 1873).

örkökü “kurşuni” (Pekarskiy, 1928, s. 1959).

saalır “siyah yelesi ve kuyruklu açık sarı, kula, demir kır (atlar hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 2058).

saharhay “sarı ile kırmızı arasında bir renk, doru (at)” (Pekarskiy, 1928, s. 2117).

sahıl ulan kulun “kırmızı-açık sarı tay” (Pekarskiy, 1928, s. 2127).

sier/sierey “boz, gri” (Pekarskiy, 1928, s. 2192).

soso çuoğur bie sılğı “arkası (sağrısı) beyaz elmalar gibi ala çalan kısrağ” (*soso*: kırmızı renkli taş) (Pekarskiy, 1928, s. 2290).

sur “doru, kurşuni, mavi, demir kır (çeşitli renk farkları ile)” (Pekarskiy, 1928, s. 2359).

susugur “açık boz yahut kurşuni renk” (Pekarskiy, 1928, s. 2371).

teterkey “parlak kırmızı, canlı kızıl” (Pekarskiy, 1928, s. 2651).

tördö-sahıl körö “üst kısmındaki tüylerin rengi kırmızı, altı sarımtırak kırmızı kısrağ” (Pekarskiy, 1945, s. 543).

ürün “beyaz, ak” (Pekarskiy, 1928, s. 3178).

4. Atın Vücutu / Uzuvarları

Saha (Yakut) topraklarında balıkçılığın tek geçim kaynağı olduğu bölgelerde bile, bozkır hayvancılığı çok daha itibarlı bir meslek olarak görülmekte, balıkçılık aşağılanmaktadır (Seroşevsky, 2007, s. 37). Saha Türkleri atı iyi tanımakta ve atın vücut bölümleri ile ilgili isimlendirmeler konusunda da ayrıntılar dikkat çekmektedir. Sözlüklerde atın vücudunun farklı bölümleriyle ilgili farklı isimlendirmeler bulunmaktadır.

alla bulla kuturuk “kolları aynı uzunlukta olmayan at kuyruğu” (Pekarskiy, 1945, s. 16).

harçı “at bağırsağının en yağlı kısmından dörtgen şekilde kesilmiş parçalar, bunlar en çok sevilen ve en lezzetli sayılan bir yemeği teşkil eder. Bu parçalar ne kadar yağlı olursa o kadar iyi sayılır” (Pekarskiy, 1945, s. 339).

hargım “at derisinin kasık kısmının dış tarafı, *saarı hargıma*; at derisi sağrısından alınan bıçakla bile ayırmaya imkân olmayan ince kısım” (Pekarskiy, 1945, s. 341).

honhoçoğ “at ve boynuzlu hayvanların sağrısı” (Pekarskiy, 1945, s. 383).

künüges “bir yaşındaki tayın derisi” (Pekarskiy, 1945, s. 584).

saal “at boynunun sırt kısmındaki iç yağı” (Pekarskiy, 1928, s. 2036).

samnı “atların kuyruklarındaki kısa kıllar” (Pekarskiy, 1928, s. 2064).

siel “yele” (Pekarskiy, 1928, s. 2189).

siigen “atın ön ayakları üzerindeki tırnak şişleri” (Pekarskiy, 1928, s. 2185).

sis “bel kemiği, omurga” (Pekarskiy, 1928, s. 2248).

soyus oçoğos “atlara mahsus bir bağırsak” (Pekarskiy, 1928, s. 2265).

sühüöh/süsüöh “mafsal, eklem” (Pekarskiy, 1928, s. 2415).

taraha/tarasa “periton, sifak (kas)” (Pekarskiy, 1928, s. 2567).

tuyağ “toynak” (Pekarskiy, 1928, s. 2796).

5. At Eşyaları/ At İle İlgili Aksesuarlar

Atların kullanımını kolaylaştırmak, onları beslemek, kendisine ve çevresine zarar vermesini engellemek, çevreden gelebilecek zararlardan atları korumak amacıyla çeşitli eşyalar kullanılmıştır. Bu eşya isimleri Saha Türkçesi açısından farklı bir grup oluşturmaktadır.

adarğay “tay ve buzağların ağzına takılan dikenli ağızlık” (Pekarskiy, 1945, s. 5).

at moonoğo “yular için saçaksız gümüş süs” (Pekarskiy, 1945, s. 642).

bakaayı “atın tekmelemesine mani olmak için arka ayaklarını boynuna bağladıkları ip, köstek, bukağı” (Pekarskiy, 1945, s. 60).

bopporuk “kolan, hayvanın üzerindeki yükü bağlamaya mahsus kayış” (Pekarskiy, 1945, s. 119).

boto “eyerin altına konulan hasır teğelti” *kötöl bototo* “üzerinde yük bulunan atın semeri altına konulan ter keçesi” (Pekarskiy, 1945, s. 122).

botuoska “eyer yastığı” (Pekarskiy, 1945, s. 122).

çapparaah “atın yalnız sağrısını örten şaprak” (Pekarskiy, 1945, s. 198) “atın yan tarafına bağlanan süsler” (Vasilyev, 1995, s. 309).

çenkeeyi “etrafı çitle çevrili yerlere burunlarını sokmamaları için atların yularına bağlanan değnek” (Pekarskiy, 1945, s. 208).

hacır “yularda kendisine dizgin bağlanan ve bir de eyerin kolanında bulunan kayış halkadır, gerektiğinde onu keserek, yular ve kolanı bozmadan, atı dizgininden kurtarmak mümkün olur. (=uktağ); aslında kolanların *hanaaha*’ya bağlandığı ince kayışlardır” (Pekarskiy, 1945, s. 311).

hanğa “palan, semer, çaprazlamasına konulmuş iki ağaçtan ibaret kaşları (çeçiiirke, çıçırka) olur ve bunlara yük asılır” (Pekarskiy, 1945, s. 327).

hanğnik “eyer örtüsündeki dört köşeli gümüş bezekler” (Pekarskiy, 1945, s. 328).

happarah “eyer bezi” (Sleptsov, 1972, s. 508).

hatıs “kayış, yassı kayış, uzun deri kayış” (Pekarskiy, 1945, s. 352).

holun “kayış, eyer kolanı” (Pekarskiy, 1945, s. 377).

hoņsuoççu “eyer kaşının ön tarafındaki çengel” (Pekarskiy, 1945, s. 384).

ıarık “yük, boyunduruk, ağırlık” (Pekarskiy, 1945, s. 404).

ıgıır “eyer” (Pekarskiy, 1945, s. 408).

ıııır “eyer, semer” (Pekarskiy, 1945, s. 417).

ırdıı “binek ata konulan yük, hayvan yükü, denk, hurç, atın terkesine konan heybenin her iki tarafından biri” (Pekarskiy, 1945, s. 420).

ıseıe “üzengi” (Pekarskiy, 1945, s. 453).

kıçım “eyer tepindirikleri, eyerin iki tarafındaki deri kanatlar ki, bunlar bazen nakışlı olur” (Pekarskiy, 1945, s. 492) “atın arkasına bağlanan süs” (Vasilyev, 1995, s. 309).

kımnıı “kırbaç, kamçı. Erkek için tören kamçısı, sapı bakır kaplıdır ve bir tarafında çıkıntılı vaziyette testereye benzeyen demir levhası vardır, alt kısım sıırım ve bakır şeritlerle örülüdür, ucunda oymalı bakır kabzası vardır. Kadın için tören kamçısı; maden kaplı sapı olan, birkaç kuyruklu kamçı, el geçirmeye mahsus olan kayış ilmiği iki sıra rengârenk boncuklarla süslenmiştir” (Pekarskiy, 1945, s. 497).

kırıaççı “at kaşağısı” (Pekarskiy, 1945, s. 504).

köğön “tay için kullanılan ip, tay yuları” (Pekarskiy, 1945, s. 532).

kölö “koşum, hayvan koşulmuş araba; koşulan hayvan, at” (Pekarskiy, 1945, s. 535).

köntös “dizgin, atın bağlandığı ya da tutulup götürüldüğü kayış, yular, urgan, kement” (Pekarskiy, 1945, s. 538).

kötöl “at yükü, denkler, hurç” (Pekarskiy, 1945, s. 547).

kudurğan “atın karnının altından geçen ve belleme hizasında araba oklarına bağlanan karın altı kayış” (Pekarskiy, 1945, s. 553).

maamıka “geyik ve atları tutmaya yarayan uzun ip, kemend” (Pekarskiy, 1945, s. 621).

nağayka “kamçı” (Pekarskiy, 1928, s. 1687).

nelbe “araba çeken hayvanların boynuna geçirilen boyunduruk” (Pekarskiy, 1928, s. 1691).

oğuruk “kemend” (Pekarskiy, 1928, s. 1685).

örgön “atın otlakta bağlandığı örülmüş kayış” (Pekarskiy, 1928, s. 1956).

örüö “atın ön ayaklarını bir arka ayağıyla bağlayan tuşağı” (Pekarskiy, 1928, s. 1967).

satanağ “at bağlanan direk” (Pekarskiy, 1928, s. 2128).

sılgı adağata “at pabucu, atlara takılan tahta köstek” (Pekarskiy, 1928, s. 2446).

sörü “eyerin altına konulan (yün) halı, kıl terlik, keçe” (Pekarskiy, 1928, s. 2309).

sukurğa “atların ve öküzlerin bağlandığı halat” (Pekarskiy, 1928, s. 2324).

sular “yular, gem” (Pekarskiy, 1928, s. 2328).

talağ kımırı “söğüt dalından yapılmış kırbaç” (Pekarskiy, 1945, s. 497).

tehiin “dizgin” (Pekarskiy, 1928, s. 2649).

tiisteeğ kımırı “kaşağı” (Pekarskiy, 1928, s. 2689).

ürüö “taylar için ağızlık” (Pekarskiy, 1928, s. 3180).

6. At ile İlgili Fiiller

Atların günlük hayatın içinde kullanımı ile ilgili bize ipuçları sağlayan bir başka nokta da at ile ilgili sözlüklerde yer alan fiillerdir. Bu fiiller ata seslenme şekillerinden atın beslenmesine kadar pek çok noktada bize veriler sağlamaktadır.

attan- “gitmek, yolculuğa çıkmak” (Vasilev, 1995, s. 308).

baay- “çok az yem vermekle veya birkaç gün tamamıyla yem vermeden, atı yoldan veya işten evvel ve işten, seferden sonra birkaç saat istirahat maksadıyla alıkoymak, istirahat ettirmek, dinlendirmek” (Pekarskiy, 1945, s. 81).

balaa- “atın hırçınlığını gidermek veya durdurmak için ata “ba” demek” (Pekarskiy, 1945, s. 61).

büğülehtëe- “at hakkında, sinek ve büvelek gibi şeylerin hücumuna karşı baş ve kuyruğunu sallamak” (Pekarskiy, 1945, s. 142).

dadalğalaa- “kolanı sıkmak” (Pekarskiy, 1945, s. 248).

habıgraa- “süratle koşan atın tırnaklarıyla yere sık sık vurması” (Pekarskiy, 1945, s. 307).

ħaħsaattaa- “ilkbaharda soğuk rüzgârların yaklaştığını hissederek öksürmek (atlar hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 313).

ħomıoy- “hacimce küçülmek, zayıflamak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1945, s. 378).

ħorotoo- “atları “ħoro” sesiyle çağırarak, celbetmek. (ħoro: sıcak memleketler, güney)” (Pekarskiy, 1945, s. 390).

ħosunraa- “ürktüğü zaman horlamak (aynı sesi şamanlar da ruhu hastanın üzerinden kendi üzerine celbederken, ürken atı taklit ederek çıkarır)” (Pekarskiy, 1945, s. 394).

ıyılaa- “(at ve köpek hakk.) acı acı bağırarak, haykırmak” (Pekarskiy, 1945, s. 430).

imiri- “(at hakk.) otu koparmak” (Pekarskiy, 1945, s. 446).

iğersiy- “kişnemek, yem istediği zaman atın yavaş kişnemesi, yarı kişnemek, yavrusuna karşı sevgisini gösterdiği zaman kısrağın çıkardığı ses” (Pekarskiy, 1945, s. 449).

kirdielee- “yalnız atlar hakkında, ot koparmak, otlamak” (Pekarskiy, 1945, s. 525).

kistee- “kişnemek” (Pekarskiy, 1945, s. 528).

kölüy- “arabaya atı yahut öküzü koşmak” (Pekarskiy, 1945, s. 536).

kuğan- “şişmanlamak, semirmek” (Pekarskiy, 1945, s. 559).

küösee- “yuvarlanmak, ağnamak” (Pekarskiy, 1945, s. 589).

möh-/mök- “(binicisini düşürmek isteyen at hakk.) hoplamak” (Pekarskiy, 1945, s. 644).

möñ- “arka ayakları üzerinde şaha kalkmak” (Pekarskiy, 1945, s. 646).

oğus- “ön ayaklarıyla vurmak (at hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 1787).

orğoy- “(ürkmüş at hakk.) kafasını yukarıya kaldırıp etrafa bakınmak” (Pekarskiy, 1928, s. 1882).

oşğordot- (at hakk.) ayağı ile yerde olan oyuğa düşmek. (Pekarskiy, 1928, s. 1891).

seksenne- “atla üzerinde sarsılmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2151).

sılgı atağın baay- “yolda “tut” atın bir taraftaki (ön ve arka) ayaklarını birbirine bağlamak, kösteklemek” (Pekarskiy, 1945, s. 81).

sıstannan- “ince yağ tabakası ile örtülmek (at hakk.)” (Pekarskiy, 1928, s. 2495).

siet- “yedmek, dizgininden tutarak götürmek” (Pekarskiy, 1928, s. 2194).

tiliy- “alıştırmak, disipline alıştırmak” (Pekarskiy, 1928, s. 2669).

Değerlendirme ve Sonuç

Bütün diğer Türk toplulukları gibi, Saha Türklerinin geçmişinde at önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişte ve günümüzde gündelik yaşamdaki önemli bir ulaşım aracı olan at, aynı zamanda destanlarda kahramanların sadık yoldaşdır. Sosyal yaşamda atın önemli olması, Saha Türkçesinde de at ile bağlantılı zengin bir sözlük hazinesi oluşmasına neden olmuştur.

Dünyanın genelinde olduğu gibi şehirleşme, zaman içinde atın ulaşım aracı olma özelliğini kaybetmesi gibi durumların sonucu olarak, doğadan uzaklaşan insan, aynı zamanda geçmişinde yer alan bu zengin sözlük hazinesinden uzaklaşmakta, yüzyıllar içinde dilde oluşan kelimeler ya dilden düşmekte ya da anlamları unutulmaktadır. Pekarskiy ve Sleptsov gibi bilim insanlarının sözlük

çalışmaları, bu sözlüklerde at ile bağlantılı olarak ortaya konulmuş olan kelime hazinesi Saha Türk kültür sisteminde atın değerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Makalenin başlangıcında belirtildiği gibi, Saha Türkçesinde at ile bağlantılı bütün kelimeleri tek bir makale sınırları içinde ele almak mümkün değildir. Bu çalışmaya at ahır ile ilgili kelimeler, attan yararlanılarak yapılmış eşyalar, atın hastalıkları ya da tedavisinde kullanılan yöntemler ve destan metinlerinde yer alan atı tanımlayıcı sıfatlar alınmamıştır.

Sahaların kendilerinin gururu saydığı varlıklar arasında güneş, kırmızı ve kopuz ile birlikte at da bulunmaktadır. At, Saha Türkleri için kutsaldır. Bunu Sahaların inanışlarına bağlı uygulamaların yanı sıra günlük hayatlarında da görmek mümkündür. At etrafında şekillenmiş pek çok uygulama Sahaların yaşayışında yerini almıştır. Öyle ki şamanların yaptıkları törenlerde atın, at kollarının sıklıkla kullanıldığı, en güçlü ruhlara her zaman atların kurban edildiği anlaşılmaktadır.

Toplumların uzun zaman içerisinde oluşturdukları söz varlığı, toplum yaşayışı ile ilgili önemli ipuçları barındırır. Bu makale, Saha Türkçesinin söz varlığının incelenmesiyle atın Saha yaşayışındaki yerini işaret etmeyi hedeflemiştir. Söz varlığının geneline baktığımızda atın önemi, ne kadar iyi gözlemlendiği, insanlara ne kadar yakın olduğu kuvvetli bir şekilde göze çarpmaktadır.

Sözlüklerde at kavramını karşılayan sözcüklere baktığımızda bunların atın karakter özelliklerine, yaşlarına ve gelişim özelliklerine, kullanıldıkları alana ve şekil özelliklerine göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Küçük farklarla birbirinden ayrılıyor olsa bile, Sahalar çeşitli kelimeler kullanarak bu farkı işaretlemişlerdir.

Sahaların atları çok iyi bir şekilde gözlemlediklerini atın yürüyüş ve koşma şekillerine yaptıkları isimlendirmenin çeşitliliğinden de anlamak mümkündür. Yine aynı şekilde Saha Türkçesinin söz varlığında çok sayıda at donu ve nişanesinin adı bulunmaktadır. Atın vücudunu ve uzuvlarını iyi tanıyan Sahalar, farklı alanlarda kullandıkları atın eşyalarını ve aksesuarlarını çeşitli şekillerde isimlendirmişlerdir. Bunun yanında söz varlığının temelini oluşturan, fiil olarak kullanılan sözcükler içerisinde de at ile bağlantılı olanlar dikkat çekicidir.

Tüm bu verilerin ışığında, Saha Türklerinin yaşamlarında ve inanışlarında atı özel bir yere koyduklarını, törenlerinde ve günlük yaşamlarında atın değerini vurguladıklarını söylemek mümkündür.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Çınar, A. A. (1998). Türkmen Halk Edebiyatında At Kültürü ve Atın Türkmen Hayatındaki Rolü. Bilig-7/Güz (s. 122-130).
- 📖 Duranlı, M. (2004). Yakut Efsaneleri. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 📖 Gülensoy, T. (1995). At Damgaları. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 95-119). İstanbul: Resim.
- 📖 Kafesoğlu, İ. (1984). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi.
- 📖 Küçük, M. (2012). Türkiye Türkçesi Ağzlarında At, At Donları ve Nişaneleri İle İlgili Adlandırmalar. Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall, (s. 2287-2304).
- 📖 Pekarskiy, E. K. (1928). Slovar Yakutskogo Yazıka I-II-III. Moskva: Akademiya.
- 📖 Pekarskiy E. K. (1945). Yakut Dili Sözlüğü. İstanbul: Ebuzziya.
- 📖 Sabaraykina, L. M. (1995). Saha Halkının Çevik Nürgün Bahadır Destanında At Sembölü. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 312-315). İstanbul: Resim.
- 📖 Sağol Yüksekaya, G. (1995). Tarihi Şivelerde At Donları. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 126-146). İstanbul: Resim.
- 📖 Schönig, C. (1995). Sibiryada At ve Atçılık Terimleri. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 301-303). İstanbul: Resim.
- 📖 Seroşevsky, V. L. (2007). Saka Yakutlar. Arif Acaloğlu (Çev.). İstanbul: Selenge.
- 📖 Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türk Kültüründe At. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde (s. 25-30). İstanbul: Resim.

- 📖 Seyidoğlu, B. (1995). Mitolojik Dönemde At. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve ađdař Atçılık içinde (s. 91-94). İstanbul: Resim.
- 📖 Sleptsov, P. A. (1972). Yakutsko-Russkiy Slovar. Moskva: Akademiya Nauk.
- 📖 Vasilyev (1995). Saha (Yakut) Kültüründe At ve Atçılık. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), Türk Kültüründe At ve ađdař Atçılık içinde (s. 306-311). İstanbul: Resim.